

دانشگاه سیام نور
پی

احکام کسب و کار

دکتر محمدتقی امینی دکتر فاطمه عیدی

امید هادی

«امروزه کتاب‌خوانی و علم‌آموزی، نه تنها یک وظیفه‌ی ملی، که یک واجب دینی است.»^۱

در عصر حاضر یکی از شاخصه‌های ارزیابی رشد، توسعه و پیشرفت فرهنگی هر کشوری میزان تولید کتاب، مطالعه و کتاب‌خوانی مردم آن مرز و بوم است. ایران اسلامی نیز از دیرباز تاکنون با داشتن تمدنی چندهزارساله و مراکز متعدد علمی، فرهنگی، کتابخانه‌های معتبر، علما و دانشمندان بزرگ با آثار ارزشمند تاریخی، سرآمد دولت‌ها و ملت‌های دیگر بوده و در عرصه‌ی فرهنگ و تمدن جهانی به‌سان خورشیدی تابناک همچنان می‌درخشد و با فرزندان نیک‌نهاد خویش هنرنمایی می‌کند. چه کسی است که در دنیا با دانشمندان فرزانه و نام‌آور ایرانی همچون ابوعلی سینا، ابوریحان بیرونی، فارابی، خوارزمی و ... همچنین شاعران برجسته‌ای نظیر فردوسی، سعدی، مولوی، حافظ و ... آشنا نباشد و در مقابل عظمت آنها سر تعظیم فرود نیاورد. تمامی این افتخارات ارزشمند، برگرفته از میزان عشق و علاقه فراوان ملت ما به فراگیری علم و دانش از طریق خواندن و مطالعه منابع و کتاب‌های گوناگون است. به شکرانه‌ی الهی، تاریخ و گذشته ما، همیشه درخشان و پربار است. ولی اکنون در این زمینه در چه جایگاهی قرار داریم؟ آمار و ارقام ارائه‌شده از سوی مجامع و سازمان‌های فرهنگی در مورد سرانه‌ی مطالعه‌ی هر ایرانی، برایمان چندان امیدوارکننده نمی‌باشد.

کتاب، دروازه‌ای به سوی گستره‌ی دانش و معرفت است و کتاب خوب، یکی از بهترین ابزارهای کمال بشری است. همه‌ی دستاوردهای بشر در سراسر عمر جهان، تا آنجا که قابل کتابت بوده است، در میان دست‌نوشته‌هایی است که انسان‌ها پدید آورده و می‌آورند. در این مجموعه‌ی بی‌نظیر، تعالیم الهی، درس‌های پیامبران به بشر، و همچنین علوم مختلفی است که سعادت بشر بدون آگاهی از آنها امکان‌پذیر نیست. کسی که با دنیای زیبا و زندگی‌بخش کتاب ارتباط ندارد بی‌شک از مهم‌ترین دستاورد انسانی و نیز از بیشترین معارف الهی و بشری محروم است. با این دیدگاه، به‌روشنی می‌توان ارزش و مفهوم رمزی عمیق در این حقیقت تاریخی را دریافت که اولین خطاب خداوند متعال به پیامبر گرامی اسلام (ص) این است که «بخوان!» و در اولین

۱. پیام مقام معظم رهبری به مناسبت آغاز هفته کتاب ۷۲/۱۰/۴

سوره‌ای که بر آن فرستاده‌ی عظیم‌الشان خداوند، فرود آمده، نام «قلم» به تجلیل یاد شده‌است: «اقْرَأْ وَ رَبُّكَ الْأَكْرَمُ. الَّذِي عَلَّمَ بِالْقَلَمِ» در اهمیت عنصر کتاب برای تکامل جامعه‌ی انسانی، همین بس که تمامی ادیان آسمانی و رجال بزرگ تاریخ بشری، از طریق کتاب جاودانه مانده‌اند.

دانشگاه پیام‌نور با گستره‌ی جغرافیایی ایران‌شمول خود با هدف آموزش برای همه، همه‌جا و همه‌وقت، به‌عنوان دانشگاهی کتاب‌محور در نظام آموزش عالی کشورمان، افتخار دارد جایگاه اندیشه‌سازی و خردورزی بخش عظیمی از جوانان جویای علم این مرز و بوم باشد. تلاش فراوانی در ایام طولانی فعالیت این دانشگاه انجام پذیرفته تا با بهره‌گیری از تجربه‌های گرانقدر استادان و صاحب‌نظران برجسته کشورمان، کتاب‌ها و منابع آموزشی درسی شاخص و خودآموز تولید شود. در آینده هم، این مهم با هدف ارتقای سطح علمی، روزآمدی و توجه بیشتر به نیازهای مخاطبان دانشگاه پیام‌نور با جدیت ادامه خواهد داشت. به‌طور قطع استفاده از نظرات استادان، صاحب‌نظران و دانشجویان محترم، ما را در انجام این وظیفه‌ی مهم و خطیر یاری‌رسان خواهد بود. پیشاپیش از تمامی عزیزانی که با نقد، تصحیح و پیشنهادهای خود ما را در انجام این وظیفه‌ی خطیر یاری می‌رسانند، سپاسگزاری می‌نماییم. لازم است از تمامی اندیشمندانی که تاکنون دانشگاه پیام‌نور را منزلگاه اندیشه‌سازی خود دانسته و ما را در تولید کتاب و محتوای آموزشی درسی یاری نموده‌اند، صمیمانه قدردانی گردد. موفقیت و بهروزی تمامی دانشجویان و دانش‌پژوهان عزیز آرزوی همیشگی ما است.

دانشگاه پیام‌نور

فهرست مطالب

پیشگفتار	یازده
مقدمه	پانزده
فصل اوّل: اهمّیت و ارزش کسب و کار در اسلام	۱
هدف کلی	۱
هدف‌های یادگیری	۱
۱-۱ ارزش کار و کارگر	۱
۱-۱-۱ سفارش بزرگان اسلام در رابطه با کارگر	۴
۲-۱ کسب و کار از منظر قرآن	۵
۱-۲-۱ نگرش به کار به عنوان عبادت و جهاد	۷
۲-۲-۱ کسب لقمه حلال	۸
خلاصه فصل اوّل	۱۱
خودآزمایی چهارگزینه‌ای فصل اوّل	۱۲
خودآزمایی تشریحی فصل اوّل	۱۳
فصل دوّم: راهکارهای اسلامی برای بهبود کسب و کار	۱۵
هدف کلی	۱۵
هدف‌های یادگیری	۱۵
۱-۲ مفهوم نظام اقتصادی اسلامی و سرمایه‌داری	۱۵
۲-۲ تفاوت‌های نظام اقتصاد اسلامی و سرمایه‌داری	۱۷
۱-۲-۲ اهمّیت اقتصادی	۱۷
۲-۲-۲ روش	۱۸
۳-۲-۲ میدان عمل	۱۸
۴-۲-۲ فطرت انسان	۱۸

۱۸	۵-۲-۲ تحول
۱۹	۶-۲-۲ مالکیت و کنترل بر وسایل تولید
۱۹	۷-۲-۲ مکان قدرت اقتصادی
۱۹	۸-۲-۲ نظام انگیزه‌ای
۲۰	۹-۲-۲ سازمان قدرت اقتصادی
۲۰	۱۰-۲-۲ فرایند اجتماعی برای هماهنگی و تصمیم‌گیری‌های اقتصادی
۲۱	۱۱-۲-۲ توزیع درآمد و ثروت
۲۳	۱۲-۲-۲ ایدئولوژی
۲۳	۱۳-۲-۲ حکومت
۲۴	۱۴-۲-۲ مصرف
۲۴	۱۵-۲-۲ توسعه و رشد
۲۸	۳-۲ راهکارهای قرآن برای پیشرفت اقتصادی
۲۸	۱-۳-۲ استفاده از آب‌های گوناگون
۲۸	۲-۳-۲ بهره‌برداری از دانه‌های روغنی
۲۹	۳-۳-۲ بهره‌برداری از منابع دریایی
۲۹	۴-۳-۲ دارو
۲۹	۵-۳-۲ چهارپایان
۳۰	۶-۳-۲ زمین
۳۰	۷-۳-۲ وسعت منابع تولید
۳۲	۴-۲ سیره پیشوایان معصوم در انجام فعالیت‌های اقتصادی
۳۸	۵-۲ نكوهش بیکاری در اسلام
۴۲	۶-۲ شکرگزاری
۴۳	۱-۶-۲ مراحل شکر
۶۰	خلاصه فصل دوم
۶۱	خودآزمایی چهارگزینه‌ای فصل دوم
۶۲	خودآزمایی تشریحی فصل دوم
۶۳	فصل سوم: احکام در اسلام و قواعد فقهی حاکم بر کسب و کار
۶۳	هدف کلی
۶۳	هدف‌های یادگیری
۶۳	۱-۳ اهمیت فراگیری احکام
۶۷	۲-۳ تقسیم احکام
۶۷	۱-۲-۳ حکم تکلیفی
۶۸	۲-۲-۳ حکم وضعی
۶۸	۳-۳ شرایط مکلف به احکام
۶۹	۴-۳ راه به‌دست آوردن احکام
۷۱	۵-۳ اقسام تقلید

۷۱	۳-۵-۱ تقلید از حَیّ (زنده)
۷۱	۳-۵-۲ تقلید از میت
۷۴	۳-۶ تعریف قاعده فقهی
۷۵	۳-۶-۱ اقسام قواعد فقه
۷۶	۳-۷ قواعد فقهی و کارکرد آن در بازار کار
۷۶	۳-۷-۱ قاعده لاضرر
۷۷	۳-۷-۲ قاعده استیमान (عدم ضمان امین)
۷۸	۳-۷-۳ قاعده احسان
۷۸	۳-۷-۴ قاعده اتلاف
۷۹	۳-۷-۵ قاعده اسراف
۸۰	۳-۷-۶ قاعده المؤمنون عند شروطهم
۸۱	۳-۷-۷ قاعده نفی عُسر و حَرَج
۸۱	۳-۷-۸ قاعده آزادی و عدم اکراه
۸۳	۳-۷-۹ قاعده اضطرار
۸۴	۳-۷-۱۰ قاعده عدم انحصار یا عدم رفتار انحصارگرایانه
۸۷	۳-۷-۱۱ قاعده تعاون
۸۸	۳-۸ فتوا و حکم
۸۹	خلاصه فصل سوم
۹۱	خودآزمایی چهارگزینه‌ای فصل سوم
۹۱	خودآزمایی تشریحی فصل سوم
۹۳	فصل چهارم: آداب کسب و کار در اسلام
۹۳	هدف کلی
۹۳	هدف‌های یادگیری
۹۵	۴-۱-۱ مستحبات کسب و کار در اسلام
۱۰۵	۴-۱-۲ مکروهات کسب و تجارت در اسلام
۱۱۰	خلاصه فصل چهارم
۱۱۱	خودآزمایی چهارگزینه‌ای فصل چهارم
۱۱۲	خودآزمایی تشریحی فصل چهارم
۱۱۳	فصل پنجم: مفهوم تجارت و اقسام آن در اسلام
۱۱۳	هدف کلی
۱۱۳	هدف‌های یادگیری
۱۱۳	۵-۱-۱ معنای تجارت
۱۱۴	۵-۱-۱-۱ تجارت به معنای عام
۱۱۵	۵-۱-۱-۲ تجارت به معنای خاص
۱۱۶	۵-۲ اقسام تجارت

۱۱۸	۳-۵ سفارش‌های اسلام درباره تجارت
۱۲۲	خلاصه فصل پنجم
۱۲۳	خودآزمایی چهارگزینه‌ای فصل پنجم
۱۲۳	خودآزمایی تشریحی فصل پنجم
۱۲۵	فصل ششم: احکام خرید و فروش (بیع)
۱۲۵	هدف کلی
۱۲۵	هدف‌های یادگیری
۱۲۶	۱-۶ انواع خرید و فروش (بیع)
۱۲۶	۱-۱-۶ نقد و نسیه
۱۲۷	۲-۱-۶ بیع صرف
۱۲۸	۳-۱-۶ بیع سَلَف (سلم)
۱۳۰	۲-۶ حق شفعه
۱۳۰	۱-۲-۶ شرایط حق شفعه
۱۳۲	۲-۲-۶ موارد سقوط حق شفعه
۱۳۳	۳-۶ تعریف خیار (اختیار)
۱۳۴	۱-۳-۶ خیار مجلس
۱۳۴	۲-۳-۶ خیار غَبْن
۱۳۷	۳-۳-۶ خیار شرط
۱۳۷	۴-۳-۶ خیار تخلف شرط
۱۳۸	۵-۳-۶ خیار تدلیس
۱۳۸	۶-۳-۶ خیار عیب
۱۳۹	۷-۳-۶ خیار شرکت
۱۴۰	۸-۳-۶ خیار رؤیت
۱۴۰	۹-۳-۶ خیار تأخیر
۱۴۱	۱۰-۳-۶ خیار حیوان
۱۴۱	۱۱-۳-۶ خیار تعذر تسلیم
۱۴۳	۱۲-۳-۶ خیار تبعض صفقه
۱۴۳	۴-۶ اقسام قرارداد
۱۴۴	۱-۴-۶ شرایط قرارداد
۱۴۴	۲-۴-۶ قرارداد (عقد)
۱۴۵	۳-۴-۶ شرایط طرفین قرارداد
۱۴۶	۴-۴-۶ موضوع قرارداد
۱۴۷	۵-۴-۶ تعهدات طرفین قرارداد
۱۴۸	۵-۶ انواع قراردادهای خرید و فروش
۱۴۸	۱-۵-۶ مضاربه
۱۴۹	۲-۵-۶ جُعَاله

۱۵۰	۶-۵-۳ شرکت
۱۵۱	۶-۵-۴ اجاره
۱۵۲	۶-۵-۵ رهن
۱۵۴	۶-۵-۶ مزارعه
۱۵۶	۶-۵-۷ مساقات
۱۵۶	۶-۵-۸ بیمه
۱۶۱	۶-۵-۹ بانکداری
۱۶۵	۶-۶ عاریه
۱۶۵	۶-۷ خمس
۱۶۷	۶-۷-۱ احکام خمس
۱۷۰	خلاصه فصل ششم
۱۷۱	خودآزمایی چهارگزینه‌ای فصل ششم
۱۷۲	خودآزمایی تشریحی فصل ششم
۱۷۳	فصل هفتم: مکاسب محرمة
۱۷۳	هدف کلی
۱۷۳	هدف‌های یادگیری
۱۷۳	۱-۷ مفهوم حرام
۱۷۶	۲-۷ معاملات مُحرَّمه چهارقسم است
۱۷۶	۲-۷-۱ معاملات نجس و متنجس
۱۸۱	۲-۷-۲ معامله شیئی که در راه حرام صرف می‌شود
۱۸۷	۲-۷-۳ معامله شیئی که منفعت مورد توجه ندارد.
۱۸۸	۲-۷-۴ معامله با عمل حرام
۱۹۵	۳-۷ آفات تجارت
۱۹۵	۳-۷-۱ احتکار
۲۰۰	۳-۷-۲ کم‌فروشی
۲۰۳	۳-۷-۳ دروغ و قسم دروغ در معاملات
۲۰۶	۳-۷-۴ سودهای نامشروع
۲۰۷	۳-۷-۵ مال شبه‌ناک
۲۰۹	۳-۷-۶ حرمت بیت‌المال
۲۱۴	۴-۷ آثار درآمدهای فاسد
۲۱۵	خلاصه فصل هفتم
۲۱۶	خودآزمایی چهارگزینه‌ای فصل هفتم
۲۱۷	خودآزمایی تشریحی فصل هفتم
۲۱۹	فصل هشتم: مفهوم ربا و قرض در اسلام
۲۱۹	هدف کلی

۲۱۹	هدف‌های یادگیری
۲۱۹	۱-۸ مفهوم ربا
۲۲۰	۲-۸ انواع ربا
۲۲۰	۱-۲-۸ ربای معاوضی (معاملی)
۲۲۱	۲-۲-۸ ربای قرضی
۲۲۱	۳-۸ قرض
۲۲۲	۱-۳-۸ احکام قرض
۲۲۵	۴-۸ آثار زیان‌بار رباخواری
۲۳۱	۵-۸ ممنوعیت ربا
۲۳۳	خلاصه فصل هشتم
۲۳۴	خودآزمایی چهارگزینه‌ای فصل هشتم
۲۳۵	خودآزمایی تشریحی فصل هشتم
۲۳۷	پاسخنامه
۲۳۹	منابع

پیشگفتار

پیامبر اکرم (ص): «طَلَبُ الْحَلَالِ فَرِيضَةٌ عَلَى كُلِّ مُسْلِمٍ وَ مُسْلِمَةٍ»

«کسب درآمد حلال بر هر مرد و زن مسلمانی واجب است»

پس از حمد و ستایش خداوند، آنچه ما را به تألیف این کتاب فراخواند، چیزی نبود جز این فرمایش پیامبر (ص) که «راهنما بر انجام عمل نیک، مانند انجام‌دهنده آن است» به امید آنکه خداوند ما را از پاداش آن محروم نفرماید در حالی که به جز امید به پاداش الهی و خشنودی خداوند سبحان چیز دیگری مقصود ما نبوده است.

هرکس تصمیم به تجارت و راه‌اندازی کسب و کاری را دارد، نخست باید مسائل و احکام فقهی آن را فرا بگیرد تا حرام‌ها و حلال‌ها را تشخیص دهد و هرکس بدون یادگیری مسائل شرعی مشغول کسب شود گرفتار (گناهان) و شبهات خواهد شد. برای اینکه دادوستد روندی اسلامی و شایسته داشته باشد، باید به دستورهای و احکام دین به خوبی عمل شود و از سیره و روش پیامبر گرامی اسلام (ص) و ائمه معصومین (ع) پیروی شود.

باتوجه به اینکه در راستای تحقق هر پدیده، اولین گام مؤثر هر حرکت سازنده‌ای وجود آگاهی و دانش نسبت به آن است؛ و سفارش‌های اسلام درباره تجارت چنین است: اول آگاهی، سپس عمل.

حضرت علی (ع) در رابطه با تجارت می‌فرماید: کسی که بدون آگاهی از مسائل شرعی، تجارت کند، مبتلا به ربا می‌شود، پس جز کسی که بر خرید و فروش آگاه است، (به‌منظور تجارت) در بازار ننشیند.

نقل قول از دکتر شهید مصطفی چمران، امام حسین (ع) در شب عاشورا به یارانش فرمودند: هرکسی از شما حق الناسی به گردن دارد برود... او به جهانیان فهماند که حتی کشته شدن در کربلا هم از بین برنده حق الناس نیست در عجبم از کسانی که هزاران گناه می کنند و معتقدند یک قطره اشک بر حسین ضامن بهشت آنها است.

ضرورت آموزش احکام کسب و کار به تجار و کسبه

اولین نکته ای که قبل از شروع به کار و کسب باید در نظر گرفت، آشنایی با احکام شرعی در مورد معاملات و تجارت است. می دانیم که خرید و فروش برخی کالاها و عرضه بعضی از خدمات ممنوع و حرام است و نیز پاره ای از روش های معامله از نظر اسلام جایز نیست. از سویی خریدار و فروشنده حقوقی دارند که در معامله باید رعایت شود. بنابراین قبل از معامله باید از این امور اطلاع کافی داشته باشیم و الا ممکن است گرفتار کسب حرام شویم. در این کتاب سعی شده است بدون آنکه حکم شرعی تغییر یابد، از لغات ساده و عبارت های روان و قابل فهم استفاده شود و خداوند منان را شاکریم که یاریگر به بار نشستن تلاش های جمعی مان بود.

همکاری و همدلی گروهی آقایان و خانم ها دشواری ها را بسی آسان و حلاوت ها را بسی افزون ساخت؛ از همه این عزیزان به خاطر همراهی صمیمانه و تلاش های بی شائبه شان تقدیر و تشکر کرده، آرزوی کامیابی روزافزون برایشان داریم. و جا دارد از جناب آقای دکتر رضا نجاری ویراستار علمی و آقایان اصغر پورمند آسترکی و محمد شیری و مرتضی شباس و مهدی مرادی گنابادی از کسبه های بازاری که با رهنمودهای خویش در زمینه مسائل فقهی و احکام کسب و کار ما را یاری کرده اند، و سرکار خانم ها فاطمه امان الهی و محبوبه مهنانی که در تایپ مطالب زحمات وافری را متقبل شده اند صمیمانه کمال تشکر را داشته باشیم.

طرح جلد برگرفته از تصاویر چای فروش تبریزی، حاج کاظم کبیرصابر که به ترازوی عدالت معروف شده و دقت ترازویش ورد زبان هاست. حاج کاظم چای که می فروشد، وزن پاکت را از آن کم می کند و می گوید او قرار است به مردم چای بفروشد و نه پاکت کاغذی. این مغازه دار با انصاف تبریزی که در بازار تبریز مغازه دارد با ترازوی عدل خود نماد انصاف بازاریان تبریزی شده است به امید برقراری عدل و انصاف در تمام بازار ایران.

ویژگی بارز هر تلاش علمی قابلیت نقدپذیری منصفانه آن است. هرچند تمام توان خود را و جهت همت خویش قراردادیم تا مجموعه‌ای علمی، مفید و دارای ارزش افزوده برای مخاطبان گرد آوریم، از نگاه علمی و فقهی و موشکافانه و نظرهای سازنده دانش‌پژوهان در بهبود این کتاب استقبال می‌کنیم.

کتاب حاضر برای دانشجویان پیام‌نور رشته مدیریت در مقطع کارشناسی به عنوان منبع اصلی درس احکام کسب و کار به ارزش ۳ واحد و در ۸ فصل؛ و فصل اول اهمیت و جایگاه کسب و کار در اسلام و فصل دوم بررسی برخی راهکارهای اسلامی برای بهبود کسب و کار و فصل سوم جایگاه احکام و قواعد فقهی کسب و کار در اسلام و فصل چهارم آداب کسب و کار در اسلام و فصل پنجم مفهوم تجارت و شناخت اقسام آن در اسلام و فصل ششم احکام بیع (خرید و فروش) و انواع معاملات و اختیارات در معامله و فصل هفتم مکاسب مجرمه و فصل هشتم مفهوم ربا و قرض تدوین شده است. امید است علاوه بر جامعه دانشگاهی، سایر علاقه‌مندان بالاکخص «اصناف و بازاریان» نیز از آن بهره‌مند شوند.

دکتر محمدتقی امینی

دکتر فاطمه عیدی

امید هادی

یکم مهرماه ۱۳۹۸

مقدمه

ستایش خداوندی را سزااست که کسی از رحمت او مأیوس نشود، و از نعمت‌های فراوان او بیرون نتوان رفت، خداوندی که از آمرزش او هیچ گنه‌کاری ناامید نشود، و از پرستش او نباید سربیزی کرد. خدایی که رحمتش قطع نمی‌شود و نعمت‌های او پایان نمی‌پذیرد. دنیا خانه آرزوهایی است که زود نابود می‌شود، و کوچ کردن از وطن حتمی است. دنیا شیرین و خوش‌منظر است که به سرعت به سوی خواهانش می‌رود، و بیننده را می‌فریبد، سعی کنید با بهترین زاد و توشه از آن کوچ کنید و بیش از کفاف و نیاز خود از آن نخواهید و بیشتر از آنچه نیاز دارید طلب نکنید.

عبادات و تفکرات و اندیشه‌ها و سیاست‌های انسان‌ها بدون اتصال به خداوند متعال ناقص و ناتمام، و دنیا بدون پیروی از احکام دین به‌همین گرفتاری‌ها و مصائب و مفسادی که می‌بینید دچار خواهد بود، و بر این امور علاجی نیست، جز اینکه منجی عالم بشریت ظهور کند، و جهان را با نبوت پیامبر و ولایت علی (ع) اداره کند.

و در زمان غیبت وظیفه واجب و تکلیف لازم دارید که خود با تمام وجود از ولایت فقیه پیروی کنید و تا سرحد ایثار مال و جان با مفسد مبارزه کنید، و زمینه رشد کمالات و فضائل و فرهنگ قرآن را فراهم کنید بی‌شک با دانستن احکام دینی مرتبط با کار و حرفه‌ای که به آن اشتغال دارند آن‌ها را به کسب روزی حلال رهنمون می‌سازد و از ابتلا به محرّمات و درآمد‌های نامشروع باز می‌دارد.

یکی از مهم‌ترین واجبات دین مبین اسلام که از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است، فراگیری احکام دین است که درک و فهم درست نسبت به مسائل آن و عمل برطبق آن

تضمین‌کننده سعادت انسان است. بر این اساس قرآن‌کریم و روایات ائمه هدی (علیهم‌السلام) بر این موضوع تأکید بسیار کرده و همگان را به یاد گرفتن احکام دین تشویق و ترغیب کرده‌اند و از ضررهای فراوان آشنا نبودن با احکام الهی برحذر داشته‌اند: در حدیث نقل شده است که امام صادق (ع) فرمودند: «فراگرفتن یک حدیث درباره حلال و حرام از شخصی راستگو، برای تو بهتر از دنیا و زر و سیم‌های آن است».

فصل اوّل

اهمّیت و ارزش کسب و کار در اسلام

هدف کلی

اهمّیت و ارزش کسب و کار در اسلام.

هدف‌های یادگیری

پس از مطالعه مطالب این فصل، از شما انتظار می‌رود بتوانید:

۱. ارزش و اهمّیت کسب و کار در اسلام را بیان کند.

۲. کار و اهمّیت آن در اسلام را شرح دهید.

۳. کسب و کار در قرآن را با توجه به آیات توضیح دهید.

۴. رابطه کار و عبادت در چیست.

۵. کسب لقمه حلال چه فوایدی دارد.

۶. کار و جهاد در راه خدا چه ارتباطی باهم دارند.

۱-۱ ارزش کار و کارگر

یکی از پایه‌های مهم اقتصاد اسلامی، کار است و اسلام برای کارهای تولیدی به‌ویژه کشاورزی و دامداری و کارهای توزیعی و کسب و تجارت، اهمّیت بسیار قائل است و مردم را از بیکاری و تنبلی و سهل‌انگاری به‌شدت نهی کرده است.

آزمون الهی، صورت‌های مختلف دارد یکی از امتحان‌های خدا «آزمون مالی» است؛ آزمونی دشوار و لغزاننده.

تلاش اقتصادی برای گذران زندگی، خوب و عبادت است، به شرط آنکه درآمدها به حرام آمیخته نشود و ثروت نامشروع به دست نیاید. از جمله سؤالاتی که در قیامت می‌پرسند، درباره «مال» است.

می‌پرسند: از کجا آوردی و در کجا صرف کردی؟

سؤالی است دشوار طبق روایات، در حلال آن حساب است و در حرام آن عقاب. در روایات است که در آخرالزمان، شرایطی پیش خواهد آمد که به دست آوردن روزی حلال، مثل نگه داشتن آتش گداخته در کف دست است؛ یعنی دشوار است و طاقت‌فرسا.

ثروت، انسان را وسوسه می‌کند. بعضی‌ها در پی آنند که به هر قیمتی شده «پولدار» شوند. به فکر حلال و حرام و مشروع و نامشروع هم نیستند. اینان برای قیامت چه جوابی دارند؟ بعضی‌ها ثروت خود را در راه نامشروع و گناه خرج می‌کنند. این نیز گناه است و مورد بازخواست قرار خواهد گرفت. «تفکر مکتبی» این ویژگی را دارد که همه شؤون زندگی مسلمان را تحت پوشش قرار می‌دهد، از جمله مسائل اقتصادی و معیشتی را، زیستن در چارچوب مکتب گرچه دشوار است، اما فضیلت است. خروج از دایره تعهد مکتبی، گرچه آسان، عواقبش تلخ و دردناک است.

ادعای مسلمانی داریم. در زندگی هم مسلمان باشیم، تسلیم خدا! امام باقر (ع): انسان بیکار را به مردار تشبیه کرده است و او را مغبوض‌ترین افراد نزد خداوند می‌داند. و حضرت علی (ع) فرموده است: «أَبْغَضُ الْخَلْقِ إِلَيَّ اللَّهُ حَيْفَةً بِاللَّيْلِ بَطَّالٌ بِالنَّهَارِ»^۱.

مغبوض‌ترین (موردخشم واقع شده) و ناپسندترین مردم نزد خداوند، کسی است که [شب را سراسر به خواب رود] بسان مرداری گندیده و در روز بیکار و تنبل باشد.

امام صادق (ع) بیکاری را از جانب شیطان می‌داند و هنگامی که نزد آن بزرگوار شخصی را نام بردند و گفتند که او بیکار است، سه بار فرمود: «إِنَّهُ مِنْ عَمَلِ الشَّيْطَانِ».

از نظر اسلام، بدترین فرد کسی است که بتواند کار کند اما بیکار و سربرار جامعه باشد. در احادیث آمده است که: «شَرُّ النَّاسِ مَنْ جَعَلَ كَلَّهُ عَلَي النَّاسِ» به معنی: بدترین مردم کسی است که سربرار دیگران باشد.

در قرآن کریم، آیات بسیاری است که به ما می‌آموزد خداوند، جهان را برای انسان مسخر ساخته و به او نعمت سلامتی و توانایی کار و عقل و بینش و... عنایت کرده است تا از آن‌ها استفاده کند و به کار و کوشش بپردازد.

انسان به وسیله کار زندگی خود را می‌سازد و نقش خود را در جایگاه برجسته‌ترین موجود روی زمین تثبیت می‌کند. کار عمده‌ترین فعالیت زندگی انسان است که به زندگی وی معنا می‌دهد و زمینه رشد قوای روحی، معنوی و جسمی‌اش را فراهم می‌آورد. اگر انسان نیاز خود را به راحتی و بدون کوشش برطرف می‌کرد و اوقات خود را پیوسته به بیکاری و فراغت می‌گذراند، به فساد و تباهی سوق می‌یافت. اما اگر هرچه مردم نیاز داشتند در اختیارشان قرار می‌گرفت، نه زندگی در کامشان گوارا بود و نه از آن لذتی می‌بردند با رجوع به آیه‌ها و روایت‌ها در می‌یابیم که کار و اشتغال ضرورت دینی است و با کار و کوشش می‌توان رضایت خداوند را کسب کرد (محمدنقی نظریور، ۱۳۸۹).

پیامبر (ص): اگر کسی از شما گرفتار عسرت و تنگی شد باید دنبال کار برود و خود و خانواده خود را گرفتار غم و اندوه (فقر) نسازد.

امام صادق (ع) فرمود: آیا خیال می‌کنی که اگر مردی داخل خانه خود شود، و در را به روی خود ببندد، چیزی از آسمان برای وی فرو خواهد افتاد؟

به نقل امام صادق سلام الله علیه، وقتی آیه (وَمَنْ يَتَّقِ اللَّهَ يَجْعَلْ لَهُ مَخْرَجًا وَيَرْزُقْهُ مِنْ حَيْثُ لَا يَحْتَسِبُ)^۱

فروود آمد گروهی از اصحاب رسول خدا (ص) با برداشتی نادرست از آیه، از کار دست کشیده، به عبادت و دعا پرداختند. چون این خبر به پیامبر (ص) رسید، آن حضرت فرمود: من دشمن دارم کسی را که دهانش را به دعا بگشاید و بگوید: روزی‌ام ده؛ ولی کار و کسب را رها کند.^۲

رسول خدا (ص) فرمود: گروهی از امت من دعایشان پذیرفته نمی‌شود؛ از جمله مردی که در خانه‌اش بنشیند و بگوید: پروردگارا! روزی‌ام ده و در پی کسب روزی نرود.^۳

۱. هرکسی از خدا پروا کند، برایش راه‌هایی قرار دهد و از جایی که گمان نمی‌برد، روزی‌اش دهد (سوره طلاق، آیات ۲-۳)

۲. أَنِّي لَا بَعْضَ الرَّجُلِ فَاغْرَا فَا هِ الْي رِبِه يَقُولُ: اَرْزُقْنِي وَ يَتْرُكُ الطَّلَبَ (الفقيه، ج ۳، ص ۱۹۲)

۳. أَن أَضْفَنَافَا مِنْ أَمْتِي لَا يَسْتَجَابُ لَهُمْ دَعَاؤُهُمْ ... وَ رَجُلٌ يَقْعِدُ فِي بَيْتِهِ وَ يَقُولُ: يَا رَبِّ اَرْزُقْنِي وَ لَا يَخْرُجُ وَ لَا يَطْلُبُ (الرزق...) (الكافي، ج ۵، ص ۶۷).

امام صادق سلام الله عليه درباره کار و شغل عمر بن مسلم پرسید، گفتند: تجارت را رها کرده و به عبادت و دعا روی آورده است. آن حضرت فرمود: وای بر او! مگر نمی داند دعای بیکار پذیرفته نمی شود.^۱

راوی گوید: نزد امام صادق سلام الله عليه بودم و امام درباره مردی پرسیدند عرض شد: نیازمند شده است. پرسیدند: امروز چه می کند؟ عرض شد: در خانه، خدا را عبادت می کند. حضرت پرسیدند: هزینه زندگی اش از کجا تأمین می شود؟ عرض شد: از ناحیه برخی از برادران. فرمود: به خدا سوگند! کسی که هزینه زندگی او را می دهد، از او عابدتر است.^۲

رسول خدا (ص) فرمود: کسی که برای تأمین هزینه زندگی پدر و مادر و بی نیازی آنان از مردم و برای تأمین معاش همسر و فرزندان و بی نیازی آنان از مردم و برای معاش خود و بی نیازی از مردم بکوشد، کارش در راه خداست و کسی که برای مال اندوزی بکوشد، کارش در راه شیطان است.^۳

۱-۱-۱ سفارش بزرگان اسلام در رابطه با کارگر

پیامبر اکرم (ص) فرمود: مَنْ ظَلَمَ أَجِيرًا أُجِرَهُ أَحْبَطَ اللَّهُ عَمَلَهُ وَ حَرَّمَ عَلَيْهِ رِيحَ الْجَنَّةِ وَ إِنَّ رِيحَهَا لَيُوجَدُ مِنْ مَسِيرَةِ خَمْسِ مِائَةِ عَامٍ.

کسی که مزد اجیری را کم دهد، خداوند عملش را باطل می گرداند و بوی بهشت را که از مسافت پانصدساله به مشام می رسد، بر وی حرام می کند.^۴

ظَلَمُ الْأَجِيرِ أَجْرُهُ مِنَ الْكِبَائِرِ. کم دادن مزد اجیر (کارگر)، از گناهان کبیره است.^۵

۱. ما فعل عمر بن مسلم؟ قلت: جعلت فداك أقبل علي العباده و ترك التجاره، فقال: ويحه، أما علم أن تارك الطلب لا يستجاب له... (الكافي، ج ۵، ص ۸۴).

۲. سأل أبو عبد الله سلام الله عليه عن رجل و أنا عنده، فقيل له: أصابته الحاجه، قال: فما يصنع اليوم؟ قيل في البيت يعبد ربه.

قال: فمن أين قوته؟ قيل: من عند بعض اخوانه، فقال أبو عبد الله سلام الله عليه و الله للذي يقوته أشد عبادة منه (الكافي، ج ۵ ص ۷۸).

۳. الساعي علي والديه ليكفهما و يغنيهما عن الناس، في سبيل الله و من سعي علي زوج او ولد ليكفهم و يغنيهم عن الناس، في سبيل الله و الساعي علي نفسه ليغنيها و يكفها عن الناس في سبيل الله و الساعي مكاثره في سبيل الشيطان (المعجم الاوسط، ج ۸، ص ۲۷۷-۲۷۸).

۴. من لا يحضره الفقيه ج ۴، ص ۱۲، ح ۴۹۶۸.

۵. بحار الانوار ج ۱۰۰، ص ۱۷۴.

أَعْطُوا الْأَجِيرَ أَجْرَهُ قَبْلَ أَنْ يَجِفَّ عَرَقُهُ. مزد کارگر را پیش از آنکه عرقش خشک شود بدهید.^۱

امام علی (ع) فرمود: نهی رسول الله (ص) أَنْ يُسْتَعْمَلَ أَجِيرٌ حَتَّى يُعْلَمَ مَا أُجْرَتُهُ. پیامبر خدا (ص) نهی فرمود از اینکه کارگری، پیش از تعیین مزدش، به کار گرفته شود.^۲

۱-۲ کسب و کار از منظر قرآن

پاک مردانی که هیچ کسب و تجارت آنان را از یاد خدا و به پا داشتن نماز و دادن زکات غافل نگرداند و از روزی که دل و دیده‌ها در آن روز حیران و مضطرب است ترسان و هراسانند. تا خدا در مقابل بهترین اعمال ایشان جزا و ثواب کامل عطا فرماید و از فضل و احسان خویش بر آن‌ها بیفزاید، و خدا هرکه را خواهد روزی بی حد و حساب بخشد.^۳ ای کسانی که ایمان آورده اید، هرگاه (شما را) برای نماز روز جمعه بخوانند فی الحال به ذکر خدا بشتابید و کسب و تجارت رها کنید که این اگر بدانید برای شما بهتر خواهد بود. پس آنگاه که نماز پایان یافت (بعد از ظهر جمعه باز در پی کسب و کار خود رفته و) روی زمین منتشر شوید و از فضل و کرم خدا (روزی) طلبید، و یاد خدا بسیار کنید تا مگر رستگار و سعادتمند شوید.^۴ پیمان‌ها را تمام بدهید و از کم‌فروشان مباشید.^۵

وای بر کم‌فروشان! آنان که چون از، مردم کیل می‌ستانند آن را پر می‌کنند، و چون برای مردم می‌پیمایند یا می‌کشند از آن می‌کاهند، آیا اینان نمی‌دانند که زنده می‌شوند.^۶ و هرچه را به پیمان‌ها (یا وزن) می‌سنجید تمام به پیمایید (و کم و گران نفروشید) و همه چیز را) با ترازوی درست و عادلانه بسنجید، که این کاری بهتر و عاقبتش نیکوتر است.^۷ تجارت درست، موجب عاقبت بخیری است.

۱. صحیفه امام رضا (ع)، ص ۸۸ ح ۵.

۲. من لایحضره الفقیه ج ۴، ص ۱۲، ح ۴۹۶۸.

۳. سوره نور آیه ۳۷ و ۳۸.

۴. سوره جمعه آیه ۹ و ۱۰.

۵. سوره شعراء آیه ۱۸۱.

۶. سوره مطففین آیه ۱-۴.

۷. سوره اسراء آیه ۳۵.

و همچنین بزرگ‌ترین آیه قرآن کریم آیه ۲۸۲ سوره بقره است مربوط به اهمّیت تنظیم اسناد اقتصادی و مالی است پس باتوجه به این آیه و آیه ۲۸۳ سوره بقره که مربوط به اخذ وثیقه در معاملات است به اهمّیت کسب و کار در اسلام پی خواهیم برد.

ای اهل ایمان، چون به قرض و نسیه معامله کنید تا زمانی معین، سند و نوشته در میان باشد، و بایست نویسنده درستکاری معامله میان شما را بنویسد، و نباید کاتب از نوشتن خودداری کند، که خدا به وی نوشتن آموخته پس باید بنویسد، و مدیون باید مطالب را املا کند، و از خدا بترسد و از آنچه مقرّر شده چیزی نکاهد، و اگر مدیون سفیه یا ناتوان (صغیر) است و صلاحیت املا ندارد ولیّ او به عدل و درستی املا کند و دو تن از مردان خود (از مسلمانان عادل) گواه آرید، و اگر دو مرد نیابید یک مرد و دو زن، از هرکه (به عدالت) قبول دارید گواه گیرید تا اگر یک نفر از آن دو زن فراموش کند دیگری به‌خاطرش آورد، و هرگاه شهود را (به محکمه) بخوانند امتناع از رفتن نکنند، و در نوشتن آن تا تاریخ معین مسامحه نکنید چه معامله کوچک و چه بزرگ باشد. این عادلانه‌تر است نزد خدا و محکم‌تر برای شهادت و نزدیک‌تر به اینکه شکّ و ریبی در معامله پیش نیاید (که موجب نزاع شود) مگر آنکه معامله نقد حاضر باشد که دست‌به‌دست میان شما برود، دراین صورت باکی نیست که ننویسید، و گواه گیرید هرگاه معامله کنید، و نبایست به نویسنده و گواه ضرری رسد (و بی‌اجر مانند)، و اگر چنین کنید نافرمانی کرده‌اید. و از خدا بترسید و خداوند هم به شما تعلیم مصالح امور می‌کند و خدا به همه چیز داناست.

و اگر در سفر باشید و نویسنده‌ای نیابید برای وثیقه دین گرو گرفته شود. و اگر برخی بعضی را امین داند (و به او امانت بسپارد) پس باید ادا کند آن امین آنچه را که به امانت گرفته است و از خدای خود بترسد (و به امانت خیانت نکند)، و کتمان شهادت نکنید، که هرکس کتمان کند البته به دل گناهکار است و خدا از همه کار شما آگاه است.^۱

و هرگز به مال یتیم نزدیک نشوید مگر آنکه راه خیر و طریق بهتری (به‌نفع یتیم) منظور دارید، تا آنکه به‌حد بلوغ و رشد خود برسد، و همه به‌عهد خود باید وفا کنید که البته (در قیامت) از عهد و پیمان سؤال خواهد شد.^۲

۱. سوره بقره آیه ۲۸۳.

۲. سوره اسراء آیه ۳۴.